

NIZOLARNI MUQOBIL HAL QILISHDA BLOKCHEYN VA AQLLI-SHARTNOMALARNING O'RNINI

Narziev Otabek Sadievich

Yuridik fanlari doktori, prof.v.b.

otabeknarziev@yahoo.com

otabeknarziev@tsul.uz

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.8286030>

ARTICLE INFO

Received: 18th August 2023

Accepted: 25th August 2023

Online: 26th August 2023

KEY WORDS

Blockchain texnologiyasi, aqlli-shartnoma, nizolarni hal qilish, arbitraj.

ABSTRACT

Bugungi kunda blokcheyn texnologiyasi ko'plab sohalarda tobora keng qo'llanilib kelinmoqda. Bunday jadal rivojlanish sharoitida ushbu texnologiyalardan foydalanishga oid yangidan-yangi masalalar yuzaga chiqadi. Aqlli-shartnomalar va blokcheyn texnologiyalarini nizolarni hal qilishda qo'llash, garchi ular vositachilardan xalos bo'lishga va ko'proq foyda keltirishga imkon bersa-da, shunday masalalar qatoriga kiradi. Shunga ko'ra, ushbu maqolada nizolarni hal qilishda blockchain texnologiyasi asosida aqlli-shartnomalardan foydalanish, texnologiya rivojlanishi ta'sirida blokcheyn texnologiyasiga asoslangan aqlli-shartnomalarning arbitraj qoidalariga ta'siri kabi masalalar nizolarni hal qilishning muqobil usullarini yanada takomillashtirish nuqtai nazaridan tahlil qilinadi.

Hozirgi vaqtda raqamli texnologiyalar tobora rivojlanib, hayotning ijtimoiy sohalariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Shunday texnologiyalar orasida blokcheyn texnologiyasi va smart kontraktlar ham katta istiqbolga ega bo'lmoqda. Bu boradagi xalqaro tajribani inobatga olgan holda, ko'plab davlatlar ushbu texnologiyalardan samarali foydalanish va ularning huquqiy maqomini qonunchilikda mustahkamlashga tobora e'tibor berib kelmoqdalar. O'zbekistonda ham bu borada allaqachon dastlabki qadamlar qo'yildi. Xususan, 2018 yilda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarori¹ qabul qilindi va unda ilk bor blokcheyn texnologiyasi va aqlli-shartnomalarni joriy etish tashabbusi bildirildi.

Blokcheyn va aqlli-shartnomalarni rivojlantirish sohasidagi normalar tegishli axborot-kommunikatsiya maydoni va biznes muhitini yaratishi kerak. Blokcheyn texnologiyasini yanada to'liqroq amalga oshirish uchun uni qo'llash turli sohalarda samarali bo'lishi kerak.

To'liq tushunish uchun, blokcheyn texnologiyasi "bir vaqtning o'zida markazlashtirilmagan va ommaviy tarmoq orqali kirish mumkin bo'lgan ma'lumotlarni o'z ichiga olgan xavfsiz raqamli ma'lumotlar bazasi" hisoblanadi.² Ya'ni, inglizcha nomga

¹ №III-3832 от 03.07.2018 г.

² Merriam-Webster // URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/blockchain>

asoslanib, biz ma'lumotlar bazasi ma'lumotlarni bloklar va zanjirlar shaklida saqlaydi, degan xulosaga kelishimiz mumkin. Bunda har bir blok turli xil ma'lumotlarni saqlaydi.

Soha mutaxassislarining ta'kidlashlaricha, blokcheyn texnologiyalarida ma'lumotlarni saqlash zanjiri bir-biriga bog'langan bo'lganligi sababli bloklardagi ma'lumotlarning hech birini yo'q qilish yoki o'zgartirish imkoni mavjud emas. Aqlli-shartnomalar blokcheyn texnologiyasida eng keng tarqalgan ma'lumot-hujjatlardan biridir. Boshqacha qilib aytganda smart kontraktlar - bu shartnoma shartlarini o'z ichiga olgan va blokcheynda qayd etilgan kompyuter kodlari hisoblanadi.³ Umukmiy ma'noda aqlli-shartnomalar - bu elektron shaklda tuzilgan shartnomalar bo'lib, majburiyatlarning bajarilishi avtomatik ravishda taqsimlangan reestrda (blokcheyn) raqamli tranzaksiyalarni shartnomada belgilangan ketma-ketlikda amalga oshirish nazarda tutilgan dasturga o'xshaydi.

Nizolarni muqobil hal qilishda blockchain texnologiyalarining qo'llanilishiga kelsak, u xalqaro tijorat arbitrajida eng keng tarqalgan. Allaqachon o'rnatilgan blockchain-arbitraj tushunchasi nizolarni hal qilishning yangi mexanizmlaridan biri sanaladi, ayniqsa birinchi navbatda aqlli-shartnomalardan kelib chiqadigan nizolarni ko'rib chiqish uchun. Bu soha huquqshunos olimlari va ko'plab xalqaro tashkilotlar tomonidan jiddiy e'tiborga tushgan. Masalan, M. Rojkova ushbu mexanizmlarning raqamli texnologiyalar bilan murakkabligi va nizolar predmetining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, xuddi onlayn arbitraj kabi, klassik arbitrajning o'ziga xos turi sifatida blokcheyn arbitrajini ko'rib chiqishga arziydi, degan fikrni ilgari suradi.⁴ Ba'zi mualliflar "aqlli-shartnoma uchun kodni yozish" faqat huquqiy taxminlarni dasturlash tiliga tarjima qilish emasligini ta'kidlaganlar. Shartnoma tuzish jarayonini raqamlashtirish, ayniqsa yozma shartnomalarni aqlli-shartnomalarga aylantirish murakkab jarayondir. Shuningdek, frantsuz olimi Gerlen G. aqlli-shartnoma shartnomani amalga oshirishga hamroh bo'lishini va uning bajarilishini ta'minlab, an'anaviy shartnomaga "ustma-ust qo'yilishini" tushungan. Bu jarayonni samarali amalga oshirish uchun dasturchilar va huquqshunoslarning yaqin hamkorligi zarur. Shartnomalarning tuzilishi va bajarilishini aniq tushunish, shartnoma shartlari o'rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini to'liq aks ettirish kerak.

BMTning 1958 yilgi xorijiy arbitraj qarorlarini tan olish va ijro etish to'g'risidagi Konvensiyasi talablariga muvofiq (keyingi o'rinlarda Nyu-York konvensiyasi deb yuritiladi) arbitraj bitimining yozma shakliga rioya qilish hisoblanadi. Bunday holda, yozma shakl shartnomada band kiritilgan, tomonlar imzolagan alohida bitim tuzilgan, shuningdek xatlar yoki telegrammalar almashilgan taqdirda tuzilgan deb hisoblanadi. Ko'rsatilgan ro'yxat to'g'ridan-to'g'ri aqlli-shartnomada kod ko'rinishidagi hakamlik bitimini tuzishni nazarda tutmaydi, bu muqarrar ravishda blokcheyn arbitraji bo'yicha kelishuvni belgilashning ushbu shaklidan foydalanishning maqbulligi haqidagi savolni tug'diradi.

Hozirgi vaqtda aqlli-shartnomada kod ko'rinishida bajarilgan arbitraj bandini qo'llash masalasi blokcheyn texnologiyasidan foydalanish bilan bog'liq eng munozarali masalalardan biridir. Misol uchun, agar kerak bo'lsa, blokcheyn arbitrajida chiqarilgan hakamlik qarori Nyu-

³ PMEF'17: Peterburg xalqaro iqtisodiy forumi // URL: <http://tass.ru/pmef-2017/maqolalar/4271147>

⁴ Rojkova M. A. onlayn Arbitrajni avtomatlashtirish va tijorat va iste'molchilar nizolarini onlayn tartibga solish to'g'risida // elektron tijorat va o'zaro bog'liq sohalar (huquqiy tartibga solish): maqolalar to'plami / A. A. Bogustov, A. N. Goroxova, D. A. Dorotenko va boshqalar., qo'l. muallif. Polkovnik va ed. M. A. Rojkov. M.: Statut, 2019.

York konventsiyasi qoidalariga muvofiq tan olinishi va ijro etilishi mumkinmi? Yoki aqlli-shartnomada yozilgan arbitraj bandi hakamlilik kelishuvining yozma shakli bo'yicha ushbu konventsiya talablariga mos keladimi?

Adabiyotda ushbu shartnomalar ko'pincha foydalanuvchilarning muammolarini bir-biri bilan hal qilish uchun universal vosita sifatida qaraladi, ular o'zlarining xavfsizligi va kompyuter texnologiyalarining maxfiyligi masalalarini taqsimlash orqali o'zaro aloqada bo'lish istagini bildiradilar.

Olimlarning turli fikrlarini hisobga olgan holda shuni ta'kidlash kerakki, xorijiy huquqshunoslar ta'kidlashlaricha, tomonlarning huquqiy normalari va irodasi algoritmik kodda mujassam bo'lishi kerak va texnologiyalar aksincha emas, balki huquq xizmatida bo'lishi kerak.⁵ Eng munozarali masala-bu aqlli-shartnomaning texnik tarkibiy qismining ahamiyati. Ushbu masalani haqiqatan ham ko'rib chiqish kerak, chunki texnologiyani tartibga solish juda murakkab masala. Shunga ko'ra, huquqiy vositalar yordamida dastur yozishda ularga rioya qilishga majbur bo'lgan mutaxassis uchun qoidalarni tartibga solish mumkin. Ushbu yondashuv aqlli-shartnomalar uchun ham amal qiladi. Aqlli-shartnomalar texnologiyasining asoschisi N.Sabo o'z asarlarida kompyuter texnologiyalari muzokaralar jarayonini osonlashtirishi, shartnomani bajarilishini ta'minlashi yoki hatto asosiy shartnomaga bo'lgan ehtiyojni yo'q qilishi mumkin degan xulosaga kelgan.⁶

Yuqorida aytilganlarning barchasidan xulosa qilishimiz mumkinki, aqlli-shartnoma – bu ma'lum shartlar yuzaga kelganda avtomatik ravishda amalga oshiriladigan, shuningdek olingan tashqi ma'lumotlarga bog'liq bo'lgan blockchain texnologiyasiga asoslangan dastur. Ularning asosiy vazifasi shartnomaning bajarilishini ta'minlash va salbiy oqibatlarni bartaraf etishdir. Blockchain texnologiyasida aqlli-shartnomalarning huquqiy mohiyatini aniqlashning asosiy muammosi shundaki, uni har tomonlama tahlil qilmasdan va yangi raqamli texnologiyalarni aniqlamasdan hal qilib bo'lmaydi. Bugungi kunda ko'plab zamonaviy huquqiy tizimlarda aqlli-shartnomaning huquqiy mohiyatini belgilaydigan qoidalar mavjud emas.

Xorijiy mamlakatlar tajribasini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, aksariyat hollarda ushbu shartnomalarni tartibga solishda ikkita asosiy yondashuv qo'llaniladi. Aqlli-shartnomaning qonuniy ta'rifini o'z ichiga olgan mamlakatlarning qonunlari uni oddiy kompyuter dasturi yoki elektron shaklda tuzilgan va kompyuter dasturining ishlashi orqali bajariladigan shartnoma sifatida belgilaydi.

Birinchi yondashuvga ko'ra, aqlli-shartnomalar tegishli davlatning shartnoma huquqining umumiy qoidalari bilan tartibga solinishi kerak. Masalan, Frantsiyada "aqlli-shartnoma" ta'rifi yo'q, lekin davlat bunday shartnomalardan bitimlarni tuzish yoki amalga oshirish uchun foydalanishni cheklamaydi. Shunga ko'ra, Frantsiyaning huquqiy tizimida aqlli-shartnoma tushunchasi yo'qligi sababli, huquqiy ta'minot muhim ahamiyatga ega.

Ikkinchi yondashuvni ko'rib chiqsak, ko'plab mamlakatlar shartnomaviy munosabatlar to'g'risidagi qonun hujjatlarida aqlli-shartnoma doirasida alohida hujjatlar yaratish variantini tanlaganini ko'rish mumkin. Masalan, 2019 yilda Rossiya Federatsiyasi Fuqarolik kodeksiga⁷

⁵ Godefroy L. Le code algorithmique au service du droit. Recueil Dalloz, 018, no 14, pp.713–792.

⁶ Szabo N. Smart Contracts: Building Blocks for Digital Markets

⁷ Rossiya Federatsiyasining 1994 yil 21 oktyabrdagi Fuqarolik Kodeksi

kiritilgan o'zgartirishlar bitimning bajarilishi bitim shartlari bilan belgilanadigan axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali ta'minlanishi mumkinligini nazarda tutadi. Shuningdek, Rossiya Federatsiyasi Fuqarolik Kodeksining 434-moddasi 2-bandining yangi tahririda shartnoma bitta hujjat (shu jumladan elektron) tuzish yo'li bilan tuzilishi mumkinligi ko'rsatilgan. AQShda federal shartnoma huquqi, shuningdek, blokcheyn va aqlli-shartnomalarni tartibga soluvchi normativ hujjat mavjud emas. Shuning uchun, har bir shtat bu tushunchani o'zicha talqin qiladi. Ba'zi shtatlar bitta xulosaga kelishdi va aqlli-shartnomalarni oddiy shartnomaga tenglashtira boshladilar. Boshqa shtatlar esa aqlli-shartnomalarni oddiy shartnoma sifatida qabul qilishdan qat'iy bosh tortdilar va ularni oddiy kompyuter dasturlari deb ta'rifladilar.

Agar biz blockchain texnologiyasi va aqlli-shartnomalarni ko'rib chiqsak, u yuridik sohada tobora ommalashib bormoqda degan xulosaga kelishimiz mumkin. Blockchain texnologiyasi va aqlli-shartnomalarning eng istiqbolli dasturlaridan biri bu nizolarni muqobil ravishda hal qilishdir. Ushbu texnologiyalar nizolarni muqobil hal qilishning avtomatlashtirilgan tizimlarini yaratish uchun ishlatilishi mumkin, bu esa ushbu jarayonni tezlashtirishi va narxini pasaytirishi mumkin. Muqobil nizolarni hal qilish uchun blockchain texnologiyasi va aqlli-shartnomalardan foydalanishning afzalliklarini ko'rib chiqish mumkin:

- Masalan, sudlar kabi markazlashtirilgan muassasalarga bog'liq bo'lmagan tizimlarni yaratish imkoniyati. Ushbu jihat nizolarni hal qilishning muqobil turlarining mavjudligi va narxining pasayishiga olib keladi.
- Blockchain texnologiyasi va aqlli-shartnomalar nizolarni hal qilish jarayonining ishonchliligi hamda xavfsizligini ta'minlaydi. Ushbu texnologiya orqali saqlanadigan ma'lumotni tizimning barcha ishtirokchilarining roziligisiz o'zgartirish mumkin emasligi uni firibgarlikdan va tomonlar o'rtasidagi kelishuvlarga e'tibor bermaslikdan barqaror qiladi.

Ammo ushbu texnologiya ta'sirining ijobiy tomonlarini hisobga olgan holda, ushbu tizimning kamchiliklarini ham ko'rib chiqish kerak.

- Nizolarni muqobil hal qilish uchun blokcheyn va aqlli-shartnomalardan foydalanishning kamchiliklaridan biri shundaki, bu texnologiyalar hali ishlab chiqilmoqda va har doim ham murakkab huquqiy muammolarni hal qilish uchun qo'llanilishi mumkin emas. Bundan tashqari, blockchain texnologiyasidan foydalana olmaydigan tomonlar o'rtasida nizolar yuzaga kelganda, ushbu texnologiyalar samarasiz bo'lishi mumkin.
- Aqlli-shartnoma shartlariga rioya qilinmasa, aybdor tomonni javobgarlikka tortish imkoniyati yo'q. Shuningdek, aqlli-shartnomaning avtomatik bajarilishiga asoslangan qaror muayyan holatlarda adolatsiz bo'lishi xavfi ham mavjud.

Ba'zi kamchiliklarga qaramay, blockchain va aqlli-shartnomalardan foydalanish huquq sohasida foydali bo'lishi mumkin. Ular ko'chmas mulk huquqlarini, sud qarorlarini va boshqa hujjatlarni ro'yxatdan o'tkazish jarayonini avtomatlashtirish uchun ishlatilishi mumkin. Bundan tashqari, blokcheyn va aqlli-shartnomalar davlat organlari va boshqa jamoat tashkilotlarida ovoz berish va qaror qabul qilish tizimlarini yaratish uchun ishlatilishi mumkin. Shuningdek, ular korrupsiya katta muammo bo'lgan yurisdiksiyalarda moliyaviy operatsiyalarning shaffofligi va kuzatilishini yaxshilash uchun ishlatilishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, blockchain, aqlli-shartnomalar va nizolarni hal qilishning muqobil usullaridan foydalanish o'zining afzalliklari va kamchiliklariga ega. Biroq, texnologiyalarning

rivojlanishi va hukumatlar va xususiy kompaniyalarning qiziqishi ortib borishi bilan, ushbu texnologiyalar tez orada huquqshunoslikda ham tobora muhim rol o'ynashini kutish mumkin.

References:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 3-iyuldagi 3832-sonli "O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni va kripto-aktivlar aylanmasi sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarori
2. PMEF'17: Peterburg xalqaro iqtisodiy forumi / / URL: <http://tass.ru/pmef-2017/maqolalar/4271147>
3. Rojkova M. A. onlayn Arbitrajni avtomatlashtirish va tijorat va iste'molchilar nizolarini onlayn tartibga solish to'g'risida / / elektron tijorat va o'zaro bog'liq sohalar(huquqiy tartibga solish): maqolalar to'plami / A. A. Bogustov, A. N. Goroxova, D. A. Dorotenko va boshqalar., qo'l. muallif. Polkovnik va ed. M. A. Rojkov. M.: Statut, 2019.
4. Godefroy L. Le code algorithmique au service du droit. Recueil Dalloz, 018, no 14, pp.713-792.
5. Szabo N. Smart Contracts: Building Blocks for Digital Markets
6. Guerlin G.Considérations sur les smart contracts.Droit de la propriété intellectuelle et du numérique,
7. Narziev O. Nabiraeva Z. Robo-advisor: innovations in wealth management International Journal of Business and Applied Social Science E-ISSN: 2469-6501, VOL: 9, ISSUE: 5 May/2023, pp.20-23
8. Narziev O. Basic analysis of youth digital entrepreneurship in Uzbekistan Web of Scientist: International Scientific Research Journal ISSN: 2776-0979, Volume 4, Issue 2, Feb., 2023, pp.687-693